

zuje spíše na výklad a neusiluje o řešení teoretických otázek, lze ji považovat z hlediska dalšího rozpracování předpokladů pro formování teorie sociálních ukazatelů za klíčovou. Jde o velmi náročnou tematiku s mnoha konkrétními problémy, které pochopitelně nemohou být v práci vyčerpávajícím způsobem řešeny (například problém standardizace, kvantifikace atd., s. 153 ad.).

Třetí část knihy tvoří tematika *současní ukazatelé, jejich přehled, systém a fungování* (kapitola 7.—13.). Zde je největší pozornost věnována úloze statistiky v procesech užití a tvorby sociálních ukazatelů a dále zdrojů informací ve statistice. Další kapitoly jsou zaměřeny na sledování dynamiky určitých oblastí života společnosti pomocí statistických ukazatelů. Tato tematika je zajímavá zvláště tam, kde se kritika zabývá otázkami kvantifikace, modelování a zjišťování dynamiky životního způsobu, neboť zde se rozbor opírá o zkušenosti z jeho sociologického zkoumání. Je zde zachycena zkušenost z procesu vymezení samotného pojmu způsob života a z postupného upřesňování jeho operacionalizace pro oblast empirického výzkumu. V závěru se autoři zabývají otázkami vztahu sociálního výzkumu a tvorby sociálních ukazatelů.

Přesto, že kniha *Sociální ukazatele* některé problémy pouze naznačuje, představuje velmi seriózní zpracování rozsáhlé tematiky. Její interdisciplinární charakter vytváří předpoklady pro použití nejen v oblasti sociologie, ale také ve sféře řízení a statistické služby. Autorům se podařilo zmapovat a zhodnotit tuto rozsáhlou a dosud značně roztržštěnou oblast tak, že vznikl seriózní základ pro další hlubší a systematictější řešení všech teoretických i konkrétních praktických problémů tvorby a fungování sociálních ukazatelů. V tom spatřuji hlavní přínos knihy.

František Zich

H. Maier: Existují hranice ekonomického růstu?

Praha, Svoboda 1979, 117 s.

Tato otázka, která se stala „šlágr“ buržoazní publicistiky, byla výrazně vyjádřena v sedmdesátých letech v tzv. „zprávách Římského klubu“. (1) V roce 1972 byla zveřejněna první zpráva, výsledek práce týmu z Massachusetts Institute of Technology, vedeného Meadowsem, nazvaná *Hranice růstu*, (2) v roce 1974 následovala druhá zpráva M. Mesaroviče a E. Pestela *Lidstvo na rozcestí*. (3) Uvedené dvě práce tvoří teoretický základ přístupu Římského klubu k otázkám ekonomického růstu. Další zprávy se většinou pokoušejí vnášet opravy do prvních dvou zpráv; (4) všechny však shodně ignorují skutečnost, že existují dvě principiálně rozdílné společensko-ekonomické formace — kapitalismus a socialismus.

Profesor H. Maier, známý teoretik z NDR, který se zabývá otázkami zvyšující se role subjektivního faktoru v rozšířené socialistické reprodukci, zaujímá marxistické stanovisko především ke dvěma prvním zprávám Římského klubu. Pokud jde o principiální otázku v nadpisu práce, soudí, že se na ni nedá jednoznačně odpovědět „ano“ nebo „ne“. Již tím zpochybňuje základní premisy Meadowsovy práce a upozorňuje na „ekonomický diletantismus konstruktérů modelu první zprávy Římského klubu (s. 84). Racionalita či iracionalita ekonomického růstu může být charakterizována pouze z hlediska společenského pokroku, jen tak lze odhalit, jak dalece jde o projev rozvoje lidských produktivních sil. Marxismus-leninismus vždy vyvíjel velké úsilí v teorii i praxi k „zajištění takové úrovně ekonomické reality, jež bude adekvátní komunistické společenské formaci“ (s. 16).

(1) V roce 1969 bylo v Římě uzavřeno volné sdružení teoretiků a praktiků z různých oblastí průmyslu, obchodu a vědy, které si dalo za cíl zkoumat příčiny a souvislosti závažných problémů lidstva a působit na politické představitele na celém světě, aby se zamýšleli nad globálními problémy lidstva. Díky tisku se sdružení stalo známé jako „Club of Rome“, v češtině „Římský klub“.

(2) Meadows, D. L. et al.: *Die Grenzen des Wachstums*. Stuttgart, Weltlage 1972.

(3) Mesarovič, M. — Pestel, E.: *Menschheit am Wendepunkt*. Stuttgart, Weltlage 1974.

(4) Koncem roku 1976 byla otištěna třetí zpráva od D. Gabora a U. Colomba *Konec plýtvání*, v roce 1977 následovala zpráva *Reforma mezinárodního řádu* (RIO), vypracovaná pod vedením nositele Nobelovy ceny za hospodářské vědy J. Tinbergena (Tinbergen — Dolman — Ettinger: *Reshaping the International Order. A Report to the Club of Rome*. N. Y., Dutton 1976). V polovině roku 1977 vyšla již pátá zpráva, studie E. Laszla a jeho kolektivu, nazvaná *Cíle lidstva* (Laszlo, E. et al.: *Goals for Mankind. A Report to the Club of Rome on the New Horizons of Global Community*. N. Y., Dutton 1977).

V první části práce charakterizuje autor zdroje metodologických a metodických východisek tvůrců první a druhé zprávy Římského klubu. Analyzuje rozporný postoj buržoazie k rozvoji výrobních sil a podmínky „obratu od růstového opojení k růstovému pesimismu v buržoazní hospodářské teorii“. Skutečnost, že „kapitalistickému výrobnímu způsobu je vlastní tendence ke ztrátě vnitřní dynamiky, v jejímž důsledku rozvoj této ekonomiky přechází neustále ve stagnaci“, viděli již A. Smith a D. Ricardo (s. 16). Marx pak odhalil příčinu základního rozporu narůstání kapitálu: „prostředek – neomezený rozvoj společenských produktivních sil – se dostává do neustálého konfliktu s omezeným účelem, se zhodnocováním daného kapitálu.“ (s. 16) Činnost Římského klubu, jeho zprávy, jakož i aktivita ostatních teoretiků i praktiků, jsou jedním z odrazů skutečnosti, že „monopolní kapitál hledá novou strategii ekonomického růstu“ (s. 33). Předkládané návrhy na řešení jsou poznamenány naivitou a neschopností pochopit, že cíle ekonomické aktivity lidí „... jsou koncentrovaným výrazem podstaty panujících výrobních vztahů...“ (s. 35).

Za ohnisko celé práce lze považovat analýzu apologetičnosti prvních dvou zpráv, pojatou jako odhalení „metodického triku zpráv pro Římský klub“. Autor odhaluje především jasnou ideologickou tendenci nestranně a věcně se tvářících závěrů první zprávy.(5) Metodický trik, který má zprávám Římského klubu propůjčit zdání vědeckosti, spočívá v prohlášení, „... že hranice, na které musí ekonomický růst každého rozsahu v rámci daného systému dříve či později narazit, představují obecná vysvětlení současných rozporů ekonomického růstu“ (s. 38), což dovoluje, aby „... hranice a protiklady kapitálu byly vykládány jako omezení všelidská“ (s. 38).

Autor označuje termínem „metodologická lest“ některé z postupů Meadowsova týmu, který vytvořil silně zjednodušený model založený na nesprávných premisách: přes zjednodušení jde o složitý víceúrovňový systém modelů, v něm bylo rovnicemi propojeno asi 120 proměnných; pro ústřední proměnné (lidské zdroje, kvantitativní objem investic, znečištění životního prostředí, spotřeba surovin, energie a potravin) je předpokládán exponenciální růst; závažná proměnná, sociální a vědeckotechnický pokrok, neroste exponenciálně; model je realizován na počítači a tím se výsledky stávají neotřesitelnými. Byly vypracovány neadekvátní závěry, „kondicionální výpočty, které může ekonomicko-matematický systémový model v nejlepším případě podat...“ (s. 39), byly zaměřeny za výpovědi *kauzální*.

Analýza uvedeně lsti přerůstá kritiku jednoho nebo několika modelů do formulace obecnějších principů „pastí“, kterou si líčíme při využívání ekonomicko-matematických metod, modelů a výpočetní techniky neopatrným, či spíše málo kvalifikovaným zacházením. Touto pastí je „nekontrolovatelnost“ výsledků, neboť kdo nemá přístup k počítači, není schopen se orientovat ve spleťtosti rovnic, dobrat se výchozích hypotéz, premis a často dodatečně zaváděných omezení, nemůže vůbec tyto lsti odhalit.(6)

Neexponencionální vědeckotechnický růst a exponencionální růst ostatních faktorů dostatečně jasně prozrazují extenzivní charakter růstu meadowsových modelů. Jak ukázaly výpočty vědců ze Sussexu (Velká Británie), zavedení proměnné „kontinuální vědeckotechnický pokrok“ činí ústřední myšlenku „ekonomického krachu“ bezpředmětnou „... pro každé časové období“ (s. 41).

H. Maier podrobuje marxistické kritice jednotlivé dílčí výchozí premisy a vazby modelu, kapitalistickou akumulaci a omezení růstu, ekonomický růst a rozvoj surovinové a energetické základny, ekonomický růst a rozvoj životního prostředí, ekonomický růst a vývoj populace. Velmi cenná je formulace „základní ideologické struktury zpráv pro Římský klub“. I když hlasatele světobolu a pesimismu dvou prvních zpráv není možné vždy podezírat z postranních úmyslů, jejich práce plní důležitou ideologickou funkci, ať to měli v úmyslu nebo ne. „Na buržoazním ideologickém trhu se výrobky – ideje – ve vztahu ke svým tvůrcům osamostatňují právě tak jako na každém jiném trhu. Základní ideologická struktura pak vypadá takto: 1. Hranice

(5) 1. Jestliže potrvá současný růst světové populace, rozvoj industrializace, výroby potravin a těžby surovinových zdrojů, bude na zemi během příští stovky let dosaženo absolutních hranic ekonomického růstu... 2. Zdá se být možné odstranit tendence k ekonomickému růstu a navodit ekologický a ekonomický stav rovnováhy, který může být zachován i nadále v budoucnosti... 3. Čím dříve se lidstvo rozhodne tento stav rovnováhy nastolit a čím rychleji s tím začne, o to větší jsou šance, že tohoto cíle bude také dosaženo (s. 37).

(6) „Skupina vysoce kvalifikovaných expertů nejrůznějších oborů musela po celé měsíce tvrdě pracovat, aby plně pochopila metody, předpoklady a nedostatky kybernetického modelu světa. Dodnes jsme ještě některým okruhům pravidel plně neporozuměli a plně je neproověřili“ (pozn. č. 54, s. 109).

ekonomického růstu, na něž naráží kapitál, jsou vydány za všeobecná, přirozená omezení výrobních sil. 2. Současná krize postihuje nejen kapitalistický systém, nýbrž celé lidstvo, má jít o krizi společensky neutrální.“ (s. 51)

H. Maier odhaluje nesprávné postavení problému v těchto zprávách: není v tom, že za určitých historických situací se vytvářejí „uzlové problémy“ a jisté hranice rozvoje lidských produktivních sil. Spočívá v tom, do jaké míry výrobní vztahy (rozhodující pro vytváření prostoru rozvoje výrobních sil) jsou schopny vypořádat se s potížemi a „zajistit další rozvoj výrobních sil“ (s. 55).

Positivní marxistické překonání kritizovaných přístupů je naznačeno ve všech částech práce. Někdy to vede i k určitému opakování myšlenek, což však není na závadu a je čtenářsky účelné. Koncentrovaně jsou otázky překonání nesprávných „maltuziánských“ výchozích koncepcí rozebírány v poslední části jako „problémy zajištění efektivního růstu a růstu orientovaného potřebami v rámci socialistické ekonomiky“, jakož i v části „Komunismus a jeho první fáze socialismus jako ztělesnění nového stupně ekonomické racionality“.

V závěrečné části rozpracovává H. Maier otázky správného určování nutného tempa ekonomického růstu za socialismu, což chápe jako „hlavní problém teorie i praxe socialismu“ (s. 82). Originálním způsobem stanoví kritéria celkového charakteru reprodukčního procesu, extenzivní a intenzivní cesty rozvoje hospodářství. Zcela jasně a přesvědčivě ukazuje, že „hranice růstu“ nejsou necitlivé ke konkrétně panujícím „výrobním vztahům“. Hranice růstu kapitalismu nejsou hranicemi růstu všeho lidstva. Řešení „globálních problémů“ v ovzduší trvalého míru a plánovitě mezinárodní spolupráce může přispět k překonání některých omezení současného období vývoje.

Vladimír Pernica

Sborník dokladov. Meždunarodnyj simpozium „Sistěma socialnyh pokazatel'ej kak osnova socialnogo planirovanija“ (Sborník referátů. Mezinárodní symposium „Soustava sociálních ukazatelů jako základ sociálního plánování a prognózování“)

Sofia, Sociologický ústav Bulharské akademie věd, Institut sociálního řízení při ÚV BKS, 218 s.

Bezmála po dvou letech vyšel sborník referátů z mezinárodního symposia *Soustava sociálních ukazatelů jako základ sociálního plánování a prognózování*, které se konalo ve dnech 25.–27. září 1978 ve Varně. (1) Bulharští pořadatelé vydali práci v ruském jazyce. Přitom náklad 300 exemplářů není v tomto případě nijak veliký. Vždyť tematika sociálních ukazatelů patří dnes, zejména v souvislosti s rozpracováním a praktickou realizací všech forem řízení sociálních procesů, jako jsou plánování sociálních procesů a sociální prognózování, k velmi aktuálním a perspektivním úkolům společenských věd ve všech socialistických zemích.

Těchto skutečností si byla plně vědoma pracovní skupina pro otázky sociálního plánování a prognózování při *Problémové komisi mnohostranné spolupráce akademii věd socialistických zemí „Vývoj sociální struktury socialistických zemí, sociální plánování a prognózování“* již při přípravách symposia. Celý průběh třídního jednání znovu potvrdil nesporný význam, který má v socialistických zemích problematika sociálních ukazatelů pro další rozvoj sociálního plánování. A nejen pro sociální plánování. I na této konferenci se ukázalo, jak těsně je tematika sociálních ukazatelů spojena například s metodologickými otázkami zjišťování a měření sociálních jevů, s teorií modelování sociálních procesů, se snahami o zdokonalování v praxi používaných soustav sociálně ekonomických informací a celého systému sociálně ekonomického řízení vůbec a dalšími okruhy aktuálních společenskovědních výzkumných úkolů.

Na sympoziu bylo předneseno celkem dvacet pět referátů. Sborník obsahuje šestnáct příspěvků, z nichž některé nebyly na konferenci předneseny. Z obsahového hlediska je lze rozdělit do těchto skupin:

I. Obecné teoreticko-metodologické otázky sociálních ukazatelů — jednalo se často o přehledy dosavadního vývoje problematiky sociálních ukazatelů buď v mezinárodním měřítku (Kutta, Bejazov), nebo v konkrétní zemi (Illner).

II. Sociální ukazatele jako informační základna plánování sociálního rozvoje — šlo o zobecnění prvních praktických zkušeností se soustavami sociálních ukazatelů v konkrétních sociálních plánech (řada československých příspěvků).

(1) Blíže viz například informaci M. Illnera: *Mezinárodní symposium o sociálních ukazatelích*. Sociologický časopis 1979, 15, č. 1, s. 125–126.